

Českoslovenští turisté v Jugoslávii: od Stalinovy smrti po Pražské jaro

IGOR TCHOUKARINE

Máme dojem, že se [zde] málo píše o urovnání vztahů s naší zemí a že ani nejsou slyšet oficiální [místa], aby nedala zvláštní popud masám, které skutečně otevřeně vyjadřují své uspokojení z nápravy [...] a které stále častěji říkají, že brzy bude možné [do Jugoslávie] cestovat a pořádat turistické, kulturní a další výměny.¹

Tento úryvek svědčí o všeobecném zájmu Čechoslováků o Jugoslávii a Jaderské moře v době vyostřených oficiálních vztahů mezi Československem a Jugoslávii. Tehdejší politické napětí však neodpovídalo těsným historickým vazbám mezi českými zeměmi a zeměmi jižních Slovanů. Češi navázali v polovině 19. století výjimečný vztah s oblastmi ležícími u Jaderského moře, s Bosnou a Hercegovinou a také se Srbskem a Černou Horou. Osobnosti, jako například lékař a biolog Vilém Dušan Lambl (1824–1895), novinář Josef Holeček (1853–1929), malíř Jaroslav Čermák (1830–1878) nebo muzikolog a malíř Ludvík Kuba (1871–1956), svým dílem rozšířily nepochybně stereotypní, avšak vesměs pozitivní obraz jižních Slovanů a Jaderského moře mezi Čechy.² Na sklonku 19. století se pobřeží patřící tehdy Rakousku-Uhersku stalo významným turistickým cílem a české projekty tam pokračovaly i v meziválečném období. Na jaderském pobřeží (v Malinské, v Bašce na ostrově Krk, v Crikvenici, v Selce, na ostrově Rab, ve Splitu a jeho blízkosti, na ostrově Brač, v Podgoře, na ostrově Vis, v Dubrovníku a okolí,

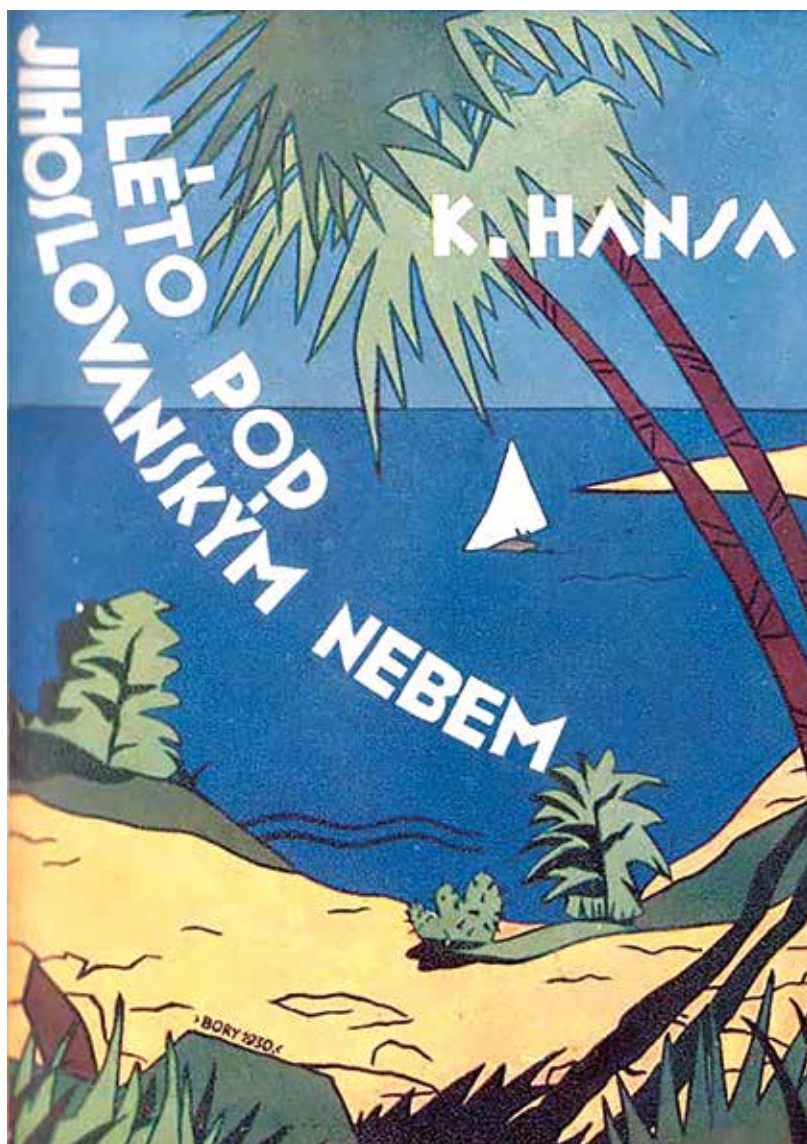

Brožura hotelu Slavija sloužící v Československu pro reklamní účely, konec dvacátých let 20. století
Foto: archiv autora

- 1 Arhiv ministarstva spoljnih poslova Republike Srbije (dale jen AMSP), Politička arhiva (PA)-1954, Československo, fasc. 15, sl. 2, Důvěrná zpráva jugoslavského chargé d'affaires v Praze Boško Čakiće z 10. 11. 1954.
- 2 ŠÍSTEK, František: *Junáci, Horalé a Lenoši. Obraz Černé Hory a Černohorců u české společnosti 1830–2006*. Historický ústav AV ČR, Praha 2011.

abychom uvedli ta nejznámější místa) vyrostly hotely, zotavovny a přímořské lázně patřící Čechům. O velké oblibě regionu svědčí i rozmanitost a kvalita českých turistických tiskovin věnujících se Jugoslávii v meziválečném období. V letech 1918 až 1938 vyšlo o zemích Jugoslávie nejméně 18 turistických průvodců a 39 cestopisů (tento odhad nezahrnuje jugoslávské průvodce a publikace v češtině ani hotelové a lázeňské prospekty).

V roce 1933 a 1935 se českoslovenští turisté (mezi nimiž převládali Češi) umístili na první pozici v počtu cizinců, kteří navštívili Jugoslávii (téměř 60 000 Čechoslováků představovalo bezmála 30 % všech zahraničních turistů).³ Tento neobyčejný zájem o Jaderské moře se opakoval i bezprostředně po druhé světové válce a v letech 1947 a 1948 představovali Čechoslováci třetinu všech zahraničních turistů v Jugoslávii. Tyto cesty však byly náhle přerušeny 2. srpna 1948 – zhruba měsíc po rozhodnutí Informbyra – kdy československý ministr vnitra Václav Nosek zakázal veškerou turistiku do Jugoslávie.⁴ I když se Jaderské moře po roce 1956 opět stalo turistickým cílem Čechoslováků, jejich návrat byl postupný a dlouho závisel na politickém klimatu panujícím mezi Jugoslávií a SSSR. Výrazná kvantitativní změna nastala v roce 1963, kdy počet československých návštěvníků hraničil s číslem 65 000. V roce 1967 už dosáhl 250 000 a v roce 1969 – než s počátkem normalizace znovu dramaticky poklesl – se přiblížil téměř 300 000 osobám, aby nakonec opět vzrostl v průběhu osmdesátých let. S ohledem na počet zahraničních turistů v Jugoslávii (500 000 v roce 1955, 2 600 000 v roce 1965 a 5 800 000 v roce 1975) se tato čísla možná zdají méně významná, avšak Čechoslováci tvořili v období studené války nejpočetnější skupinu turistů

Kniha Karla Hansy Léto pod jihoslovanským nebem (vlastním nákladem, Praha 1930)

Foto: archiv autora

směřujících do Jugoslávie ze sovětského bloku. Navzdory politickým překážkám tedy v průběhu 20. století existovala zřetelná kontinuita československého cestovního ruchu v Jugoslávii. Tato studie se zabývá

přelomovým obdobím padesátých a šedesátých let, kdy nejsme svědky jen pozvolného nárůstu turistických cest do Jugoslávie, ale také vzniku těsných spojitostí mezi cestovním ruchem, spotřebou zboží a nezákonnou

3 ALLCOCK, John B.: The Historical Development of tourism in Yugoslavia to 1945. In: ALLCOCK, John B. – COUNIHAN, Joan: *The Studies in the History of Tourism in Yugoslavia* (Bradford Studies on Yugoslavia No. 14). University of Bradford, Bradford 1989, s. 6.

4 TCHOUKARINE, Igor: Zákaz ze srpna 1948. Přelomová událost československého turismu v Jugoslávii. *Slovanský přehled*, 2007, roč. 93, č. 4, s. 449–462.

migrací. Byla to nakonec invaze vojsk Varšavské smlouvy do Československa v roce 1968 a její bezprostřední dopady na mobilitu Čechoslováků, která uzavírá zmíněné období.

Oživení ve znamení nedůvěry

Stalinova smrt v březnu 1953 a nástup Nikity Chruščova na místo prvního tajemníka ústředního výboru KSSS v září 1953 znamenaly počátek cesty sbližování mezi SSSR a Jugoslávií. V roce 1954 v Praze přestal vycházet deník jugoslávských informbyrovských emigrantů *Nova Borba* a z rozhlasu zmizely protijugoslávsky zaměřené pořady.⁵ V návaznosti na obnovení diplomatických styků mezi oběma zeměmi v únoru 1955 se jugoslávské úřady a Turistický svaz Jugoslávie (Turistički savez Jugoslavie – TSJ) snažily znovu přilákat československé turisty na své území. TSJ pozval v březnu 1955 československé, polské a maďarské novináře na návštěvu nejdůležitějších turistických center země, když předtím předložil podobnou nabídku novinářům ze západní Evropy.⁶ Další nabídky na sebe nenechaly dlouho čekat. Jugoslávská ambasáda v Praze v březnu 1955 navrhla řediteli Čedoku zorganizovat dovolené pro pracující za zajímavé ceny a potvrdila, že s vydáním víz nebude otálet. Vedení Čedoku, které bylo jednoznačně pro obnovu spolupráce od letní sezony, proto žádalo jugoslávské představitele, aby v této záležitosti zatlačili na československého ministra zahraničních věcí. Vyjednávání mezi SSSR a Jugoslávií v zájmu sblížení obou států probíhala

v tichosti a Kreml obvykle nedával žádné signály svým satelitům, aby je v tomto snažení nějak povzbudil. Dne 12. května 1955 navrhl československý ministr zahraničních věcí Václav David, aby KSČ bez důkladného vyjednávání znovu nenavazovala turistické vztahy s Jugoslávií, přestože československý velvyslanec v Bělehradě Vilém Pithart, známý svým nepřiliš vstřícným postojem vůči Jugoslávii, vydává odlišné prohlášení.⁷ Sám v březnu 1955 navrhl od léta téhož roku zorganizovat rekreační cesty k Jadranu, byť v omezeném počtu, jelikož je to *otázka, která se v rozhovorech s Jugoslávci stále vrací, a bylo by jistě neobyčejně příznivě přijato, kdybychom letos alespoň ve skromném rozsahu začali.*⁸

Jeho návrh však nebyl vzat v úvahu. Na jaře 1955 ještě v Československu neexistovala vůle k obnovení vztahů s Jugoslávií, přestože spolupráce v některých oblastech, například v kultuře, se pomalu začala rozvíjet. Na oficiální usmíření mezi SSSR a Jugoslávií se stále čekalo. Došlo k němu během Chruščovova pobytu v Jugoslávii mezi 26. květnem a 2. červnem 1955. Bělehradská deklarace, podepsaná na závěr této návštěvy, uznává nezávislost, celistvost a rovnoprávnost SSSR a Jugoslávie a přijímá existenci rozdílných cest těchto zemí k socialismu.⁹ Obnova cestovního ruchu s Jugoslávií tedy dostala zelenou. Začalo se s ní však až po XX. sjezdu KSSS v únoru 1956, návštěvě místopředsedy vlády Svezozara Vukmanoviće Tempa v Praze na jaře 1956 a Titově cestě do SSSR v červnu 1956.¹⁰

K obnovení československého cestovního ruchu do Jugoslávie došlo v letní sezoně roku 1956. Jugoslávii tehdy navštívilo více než 11 000 Čechoslováků – mezi nimi i spousta novinářů – a československý tisk o tom rozsáhle informoval.¹¹ Ostřizitost a nedůvěra vůči Jugoslávii nicméně přetrvávaly, a to především na ministerstvu vnitra. Ve zprávě o československém cestovním ruchu v zahraničí na konci sezony 1956 zdůraznil ministr vnitra Rudolf Barák neblahý vliv těchto cest. Chování některých Čechoslováků podle jeho názoru vytvářelo špatný obraz země v zahraničí a někteří turisté jednali zištně a na svých cestách nezákonně prodávali různé spotřební zboží.¹² Pro sledované období, šlo zejména o tři nejdůležitější oblasti, které zaměstnávaly československé vedení: 1. negativní vliv cestovních finančních příspěvků na obchodní bilanci země, 2. prodej a výměna spotřebního zboží a morální a politické dopady plynoucí z těchto aktivit a 3. nezákonná emigrace přes Jugoslávii (nebo jiné země). V důsledku toho československé úřady navrhovaly dočasná opatření sloužící ke kontrole, dohledu a zabezpečení turistických cest svých občanů do Jugoslávie. Československo se ve stejné době a ne bez zjevného rozporu – podobně jako ostatní země sovětského bloku – snažilo také posílit svůj význam v rámci mezinárodního cestovního ruchu, rozvinout cestování mezi socialistickými zeměmi a přilákat západní návštěvníky.

Navzdory oživení, které začalo s Bělehradskou deklarací, a rostou-

5 VOJTĚCHOVSKÝ, Ondřej: *Z Prahy proti Titovi! Jugoslávská prosovětská emigrace v Československu*. Univerzita Karlova, Praha 2012.

6 *Archiv ministerstva zahraničních věcí Praha* (dále jen AMZV), f. Teritoriální odbor – Tajné (dále jen TO-T) Jugoslávie (1945–1955), k. 7, obálka (obál.) 3, Zvláštní zpravodajství ČTK: Jugoslávie pozvala k návštěvě československé, polské a maďarské novináře, 29. 3. 1955.

7 Tamtéž, Rozhodnutí 17.093, 12. 5. 1955.

8 AMZV, TO-T Jugoslávie (1955–1959), k. 1, obál. 5, velvyslancův dopis, 5. 3. 1956.

9 PELIKÁN, Jan: *Jugoslávie a východní blok 1953–1958*. Karolinum, Praha 2002.

10 *Arhiv Jugoslavije* (dále jen AJ), f. 837, Kabinet Predsednika Republike (dále jen KPR), 1–3–a, prijemi stranih ličnosti i delegacije, prijem parlamentarne delegacije Čehoslovačke, 21. 5. 1956.

11 AMSP, PA-1956, Československo, fasc. 13, sl. 26. Pregled pisanja čs. štampe o Juglaviji za mesec avgust i septembar 1956g.

12 *Národní archiv ČR* (dále jen NA), f. ÚV KSČ, Politické byro 1954–1962 (dále jen o2/2), sv. 126, a. j. 162, bod 7, 7. 1. 1957.

Turisté z východoevropských zemí směřující do Jugoslávie v letech 1958, 1960, 1962 a 1965

Rok	1958	1960	1962	1965
SSSR	7 232	4 848	10 436	23 953
Československo	13 871	4 162	5 728	180 491
Maďarsko	6 136	6 528	9 875	79 828
Polsko	9 024	16 161	21 620	59 503
NDR	14 120	19 723	17 743	34 672
Bulharsko		3 804	5 699	46 585
Rumunsko		1 447	2 424	10 742

Zdroj: Statistički Godišnjak SFRJ 1965. Savezni Zavod za Statistiku, Beograd 1965, s. 262–263; JAKOPOVIĆ, Zvonimir (ed.): Turizam u Jugoslaviji. Statistički podaci 1960–1977. TSJ – Privredna Komora Jugoslavije, Beograd 1978.

címu počtu turistických dohod mezi Jugoslávii a zeměmi sovětského bloku byl příliv turistů ze zemí sovětského bloku ve druhé polovině 50. let do Jugoslávie proměnlivý, závisel na mezinárodní situaci a kolísal až do roku 1965, kdy dosáhl trvalejšího výrazného rozmachu.

Největší nárůst počtu turistů z východního bloku v roce 1965 se nezrodil z náhlého zájmu o Jugoslávii, ale byl výsledkem stále otevřenější politiky ze strany východoevropských zemí. Československý cestovní ruch v Jugoslávii, který se hned zkraje roku 1956 začal obnovovat, byl však v ohrožení. Jeho ráz se v letech 1958 a 1964 měnil a ovlivnil ho známý propad v letech 1959 až 1962. Tato situace vyplynula z napjatých vztahů mezi Bělehradem, Prahou a Moskvou. Jugoslávský velvyslanec v Praze Marko Nikezić v květnu 1958 poznamenal, že vnučená omezení rozvoje cestování *pocházejí přímo od československé policie*. V uvedeném roce bylo některým turistům, kteří chtěli navštívit své rodiny v Jugoslávii,

sděleno, že musejí cestu odložit nebo že vycestovat zkrátka nemohou.¹³

V červenci 1958 se uprostřed turistické sezony sešli představitelé Čedoku, ministři zahraničních věcí, zahraničního obchodu a vnitra, aby „promysleli způsob, jak omezit cestovní ruch a zlepšit výběr kádrů“, které by turisty do Jugoslávie doprovázely. Zaznělo doporučení, aby se objem účastníků zahraničních zájezdů snížil o 10 % (tedy maximum, které tehdejší turistická dohoda umožňovala, aniž by československá strana musela cokoli z peněz vracet) a aby se turistické vztahy obou zemí zakládaly na přísně dodržované vzájemnosti.¹⁴ V březnu 1959 ministr zahraničního obchodu František Krajčír žádal předsedu vlády Viliama Širokého, aby informoval ministry o nutnosti lépe vybírat rekreaty: *Zkušenosti z rozvoje zahraničního cestovního ruchu ukazují, že je třeba stále pečlivě se zabývat otázkou nábory (sic) našich občanů na turistické zájezdy do zahraničí, zvláště pak do ka-*

*pitalistických států. V letech 1957–1958 bylo vzhledem k nedostatečné přípravě a nábory našich občanů učiněno mnoho chyb a zjištěno mnoho nedostatků. [...] Aby bylo umožněno opět lépe organizovat cesty našich občanů-turistů do kapitalistických států, bylo rozhodnuto politickým byrem ÚV KSČ, aby výběrem našich občanů-turistů se zabývaly ústřední orgány a organizace.*¹⁵

Jugoslávie byla totiž koncem padesátých let, co se týče zahraničních cest, úředně považována za kapitalistickou zemi. Cestování navíc nebylo vnímáno jako občanské právo, nýbrž jako odměna pro bezúhonné pracovníky a aktivní účastníky budování socialismu.¹⁶ Za těchto podmínek se cesta za hranice stávala politickým aktem a dobré chování v zahraničí bylo vnímáno jako projev oddanosti své zemi. I když cestování do Jugoslávie nebylo úplně zakázáno, jak tomu bylo v roce 1948, byly mu kladeny překážky. Podpis dohod umožňujících cesty a turistické výměny se neustále odkládal. V březnu 1959 požadovalo českoslo-

13 AMSP, PA-1958, Československo, fasc. 19, sl. 6, Pregled izjava čs. funkcionera i pisanja čs. štampe o Jugoslaviji, kao i čs.-jugoslonskih kontaktata u toku maja 1958, 29. 5. 1958.

14 AMZV, f. TO-T Jugoslávie (1955–1959), k. 5, obál. 6, turistické zájezdy, záznam, 9. 7. 1958.

15 RYCHLÍK, Jan: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989*. ÚSD AV ČR, Praha 2007, s. 57.

16 Tamtéž, s. 59–60.

Čeští rekreatanti na pláži v rekreačním středisku ROH v Bečiči v 60. letech

Foto: NA

venské politbyro mimo jiné odstranit veškeré přímé styky a družby mezi továrnami a co nejvíce omezit cesty československých občanů do Jugoslávie.¹⁷ Rezoluce ÚV KSČ z 21. června 1960 zakázala Čechoslovákům jedoucím do Bulharska cestovat přes

Jugoslávii. V očích pražského vedení ospravedlňoval toto rozhodnutí útěk několika československých turistů na Západ. Ostatně po rezoluci z června následovala další z 19. července 1960, vyzývající k důkladnějšímu výběru rekreatantů. Jelikož šlo o zjevné snahy

znemožnit, nebo alespoň zpomalit mobilitu československých občanů a cestovní ruch v Jugoslávii od jeho oživení v roce 1956, můžeme v této souvislosti mluvit o druhém „zákazu“. Ten však netrval tak dlouho jako v roce 1948, protože omezující opatření byla v roce 1963 zrušena.

Začátek nové éry (1964–1965)

O obratu v letech 1964–1965 svědčí čtyři klíčové události. Došlo: 1. k podpisu dohody o spolupráci mezi oběma zeměmi v oblasti cestovního ruchu v roce 1964, 2. k setkání prezidenta ČSSR Antonína Novotného s J. B. Titem v Jugoslávii v září téhož roku, 3. k Titově návštěvě v Praze v červnu 1965 a 4. v témže roce ke zřízení rekreačního střediska Revolučního odborového hnutí (ROH) v Bečiči, dva kilometry od černoohorské Budvy.¹⁸ Nová situace umožnila nebývalý rozmach československého cestovního ruchu v Jugoslávii a ohlašovala příchod nové éry.

Československý model, stvrzený dohodou z března 1964, se zdárně rozvíjel a v průběhu setkání Novotného s Titem v září 1964 mu byla věnována pozornost na nejvyšší úrovni. Tito se dovolával plánu výstavby československého rekreačního střediska v Jugoslávii a nadšeně ho podporoval. Hovořil o rozšíření turistického ruchu mezi oběma zeměmi a prohlásil, že Jugoslávie splní veškeré podmínky nutné pro přijetí většího množství československých turistů na Jadranu. Podle zprávy předložené předsednictvu ÚV KSČ prý Tito dokonce nabídl Československu k tomuto účelu jeden z ostrovů. Novotný přijal jugoslávský návrh posilovat turistické vztahy s nadšením.¹⁹ Kladl si ale podmínky. Žádal upřednostnit cestování skupin na úkor cest individuálních a stanovit minimální částku pro výběr deviz.

17 NA, f. ÚV KSČ, 02/2, sv. 212, a. j. 288, bod 9, Směrnice pro další postup vůči Jugoslávii, 31. 3. 1959.

18 Více o této lokalitě TCHOUKARINE, Igor: "A Place of Your Own on Tito's Adriatic: Club Med and Czechoslovak Trade Union Holiday Resorts in the 1960s." *Tourist Studies*, 2016, Vol. 16, No. 4, s. 386–404.

19 NA, f. ÚV KSČ, Předsednictvo 1962–1966 (02/1), sv. 80, a. j. 85, bod 2, Zpráva o výsledcích návštěvy s A. Novotného v Socialistické Federativní republice Jugoslávii, 13. 10. 1964.

Přiznal, že českoslovenští turisté cestující do Jugoslávie na jejím území nezákonně vyměňují nebo prodávají různé zboží. Víme o tom, ale také víme, že takovému jevu můžeme obtížně předejít, vysvětloval.²⁰ Přejeme si organizovaný cestovní ruch. Je to lepší pro nás i pro vás [Jugoslávce]. Budeme též rozvíjet svobodné cestování, nicméně bude to především organizované, prohlásil Novotný a pokračoval: Naši turisté, kteří cestují s Čedokem anebo sami, si musejí vybrat peníze, minimální nebo maximální částku. Ten, kdo si částku nevybere, nedostane povolení k vycestování za hranice. Chceme také předejít pašování a zajistit, aby se naši lidé chovali důstojně a slušně. Jestliže nebudou mít peníze, budou pašovat. [...] Naše turistické organizace a ty, které se zabývají přípravou výjezdu našich občanů do zahraničí, budou mít výslovný příkaz, aby přesně plnily naše rozhodnutí. Pašování není dobrá věc. Naši občané přicházejí do styku s Američany, Angličany, západními Němci a to také není dobře.²¹

Jugoslávie politicky nerozlišovala mezi turisty ze sovětského a kapitalistického bloku. Přestože ekonomické rozdělení z důvodu vyšší ceny hotelů, stravy a zábavy *de facto* existovalo, turistům z Východu nebyly vyhrazeny zvláštní lokality. Těžili proto, stejně jako jejich západní protějšky, z relativně stejné svobody pohybu. Tuto skutečnost, která dělala vrásky československému vedení, však měl vyřešit plán výstavby letoviska ROH v Jugoslávii. Vyslání odborářů do poměrně odlehleho Bečići mělo ztížit jejich kontakt s jugoslávskou společností. Pobyt ve středisku, zajištěný výhradně pro československé odboráře a jejich rodiny, umožňoval reagovat na nárůst počtu žádostí

Jídelna rekreačního střediska ROH v Bečići v šedesátých letech 20. století

Foto: NA

o dovolenou u moře a navíc se zárukou kontroly.²² Tímto střediskem ROH vytvořilo na cizí půdě národní projekt, kde se českoslovenští hosté mohli chovat jako doma. Vše působilo tak, aby se host necítil příliš vytržen z domácího prostředí. V roce 1965 se v odborovém deníku *Práce* objevila série pedagogicky laděných článků ve smyslu „Nebojte se cestování“, naznačujících, že zajištění nové generace turistů bylo pro růst cestovního ruchu životně důležité. Hosty pravděpodobně také uklidnilo, když přijeli do míst, kde bydleli pouze členové ROH, a našli jídelní sál pro 200 osob podávající českou a slovenskou kuchyni a k ní pivo, případně víno. Příležitost stravovat se během zahraniční dovolené po česku se stala leitmotivem československých brožur a turistických průvodců tištěných již v první polovině 20. století a středisko ROH v Bečići

v této tradici pokračovalo. Smyslem tohoto pobytu, předplaceného „se vším všudy“, bylo vytvořit přívětivé prostředí, které, bylo-li třeba, podtrhovalo domáckou atmosféru, a to na místě v mnoha ohledech exotickém. Jazyková blízkost Čechů a Slováků na jedné straně a Jugoslávčů na straně druhé usnadňovala navazování vzájemných vztahů mezi místními a turisty. *Oblíbenost jaderského obzoru nezasáhla jen Vídeň, ale šla ještě dál, zasáhla Prahu, Budapešť, Bavorsko, Slovensko a jih Polska*, říká historik Borut Klabjan.²³ Popularita Jadrana po roce 1945 u Rakušanů, Čechů, Slováků a dalších Středoevropanů, která se díky souhře ekonomických, vojenských, kulturních a politických zájmů utvořila mezi koncem 19. století a třicátými lety 20. století, byla kontinuální.²⁴ V této perspektivě se ukazují snahy – do nichž spadá i uvedený pokus ROH – znovu navázat na

20 AJ, f. 837, KPR, 1–3–a/19–8, s. 87. Zápis ze setkání z 22. 9. 1964 mezi Titem a Novotným čítá 77 stran, z nichž osm se týká otázek turistického ruchu mezi oběma zeměmi.

21 Tamtéž, s. 93–95.

22 FRANC, Martin – KNAPÍK, Jiří: *Volný čas v českých zemích 1957–1967*. Academia, Praha 2013, s. 367.

23 KLABJAN, Borut: Scramble for Adria: Discourses of Appropriation of the Adriatic Space Before and After War I. *Austrian History Yearbook*, 2011, Vol. 42, s. 21.

24 CHALINE, Olivier: *L'Adriatique de la guerre de Candie à la fin des Empires (1645–1918)*. In: CABANES, Pierre (ed.): *Histoire de l'Adriatique*. Seuil, Paris 2001, s. 475.

československou turistiku u Jaderského moře jako zcela odpovídající české kultuře cestování v dané oblasti.²⁵

Cestovní ruch, konzum a emigrace

Cesta do Jugoslávie umožnila přiblížit se jugoslávské a oklikou také západní společnosti. Obtíže – administrativní a jiné – které musel československý turista překonat, aby tohoto cíle dosáhl, však byly značné. Film *Hvězda jede na jih* (režie Oldřich Lipský, 1958), který se objevil v československých kinech na podzim 1964, potvrzuje význam cesty do Jugoslávie a představuje ji i jako finanční příležitost. Tato první poválečná československo-jugoslávská koprodukce sleduje orchestr, který vyráží na turné do Jugoslávie. V okamžiku překročení československo-rakouských hranic se setkáváme například s Češkou žádající své kolegy, aby si, dřív než jejich kupé prohlédají celníci, oblékli nepromokavé pláště, které veze do Jugoslávie na prodej.

Maximální částka dinárů (nebo jiných deviz), kterou si mohli turisté vyměnit, jim komplikovala každodenní život a kvůli zmírnění nedostatku je vedla k nezákonné výměně deviz a k prodeji československého zboží. Tyto aktivity Praha považovala za „ohrožující dobré jméno ČSSR v zahraničí“, přesto zůstával přiděl hluboko pod nezbytnou částkou.

Socialistické hospodářství nutně potřebovalo zahraniční devizy kvůli dovozu a platí, že povolení štedrých přidělů mohlo jeho rozpočet ještě výrazněji rozkolísat. Ale důležitější

než ekonomické příčiny bylo omezení výjezdů do zahraničí a podpora skupinových cest na úkor cest individuálních.

Novinář *Rudého práva* Alojz Volf se svou ženou Ludmilou, zaměstnankyní střediska ROH v Bečiči, byl během slavnostního oběda s poradcem jugoslávského ministra informací v létě 1965 toho názoru, že nutnost vyměnit 2000 dinárů na osobu a den má za cíl „dohlédnout“ na odjezdy do Jugoslávie a ovlivnit délku dovolených.²⁶ Toto opatření tedy motivovalo lidi ke skupinovému cestování a k tomu, aby dovolenou trávili na jednom místě. Volfova tvrzení se ukazují jako velmi jasnozřivá v souvislosti s úvahami československého náměstka ministra vnitra, který nařikal nad nedostatečnou ochranou jugoslávských hranic a konstatoval, že finanční limity zmenšují rozsah úmluvy o zrušení vízové povinnosti mezi Jugoslávií a Československem.²⁷

Vycestování do Jugoslávie nenabízelo jen možnost prodat nebo získat spotřební zboží nedostupné (anebo těžko dostupné) v Československu, ale také zajišťovalo alibi pro emigraci. V okamžiku, kdy se úřední opatření pro zahraniční cesty liberalizovalo, významně vzrostl počet lidí, proti kterým vedla Státní bezpečnost vyšetřování z důvodu pokusu nezákonně emigrovat. Počet lidí v této kategorii vzrostl z 523 v roce 1963 na 1210 v roce 1964, aby od roku 1965 přesáhl 2000 lidí. V letech 1948 až 1967 se pravděpodobně „vystěhovalo“ okolo 60 000 Čechoslováků.²⁸ Odhad

počtu emigrantů, kteří opustili zemi zákonně či ne, se těžko ověřuje, avšak platí, že po roce 1964 migrační vlna získala na síle. Stojí za připomenutí, že ne všichni Čechoslováci odcházeli přes Jugoslávii, protože od roku 1963 byly výlety do kapitalistické ciziny relativně dostupnější. V československé emigraci během studené války přesto Jugoslávie sehrávala výjimečnou roli. Tím si ostatně i sami Jugoslávci vysvětlovali neochotu československého vedení pouštět k Jadranu vlastní občany.²⁹ Jisté je, že touha Čechů a Slováků vycestovat do Jugoslávie byla mnohými lidmi sdílená a že obraz země jako „cesty na Západ“ vstoupil do všeobecného povědomí. Milan Kundera v *Knize smíchu a zapomnění* představuje pár utíkající přes Jugoslávii na Západ. *Tamina a její manžel odešli z Čech ilegálně. Přihlásili se do turistické výpravy odjíždějící pod patronátem státní cestovní kanceláře k moři do Jugoslávie. Tam výpravu opustili a dali se přes Rakousko směrem na západ.*³⁰

Cestovní ruch v Jugoslávii v kontextu Pražského jara

Českoslovenští turisté znovu čelili složité situaci, která následovala po invazi ozbrojených sil Varšavské smlouvy 21. srpna 1968. Invaze zastihla v Jugoslávii nějakých 50 000 až 60 000 československých občanů (v zahraničí jich bylo k tomuto datu asi 200 000).³¹ O náladě a smýšlení některých Čechoslováků shromážděných v okolí československé am-

25 TCHOUKARINE, Igor: “The Sea Connects; It Does Not Divide!”: Czech Tourism on the Interwar Adriatic. *Journal of Tourism History*, 2014, Vol. 6, No. 2–3, s. 139–157.

26 AJ, f. 580, Savezni komitet za turizam, fasc. 33, Izvod iz zabeške o razgovoru Đure Radulovića, savetnika u SSINF-u sa čehoslovačkim novinarom *Rude Prava* Alojz Volfom, za vreme ručka 21. maja 1965, 26. 5. 1965.

27 Archiv bezpečnostních složek (dále jen ABS), f. Sekretariát ministra vnitra II. díl 1960–1965 (A 2/2), inv. j. 339, 14. 11. 1964.

28 PERSAK, Krzysztof – KAMINSKI, Lukasz (eds.): *A Handbook of the Communist Security Apparatus in East Central Europe, 1944–1989*. IPN, Warszawa 2005, s. 119; CHYSKÝ, Václav: Exil jako důsledek totalitarismu. Úvahy emigrantovy II, závěrečná část. *Střední Evropa*, 2004, č. 120, s. 2; Tigríd, Pavel: *Politická emigrace v atomovém věku*. Prostor, Praha 1990, s. 67.

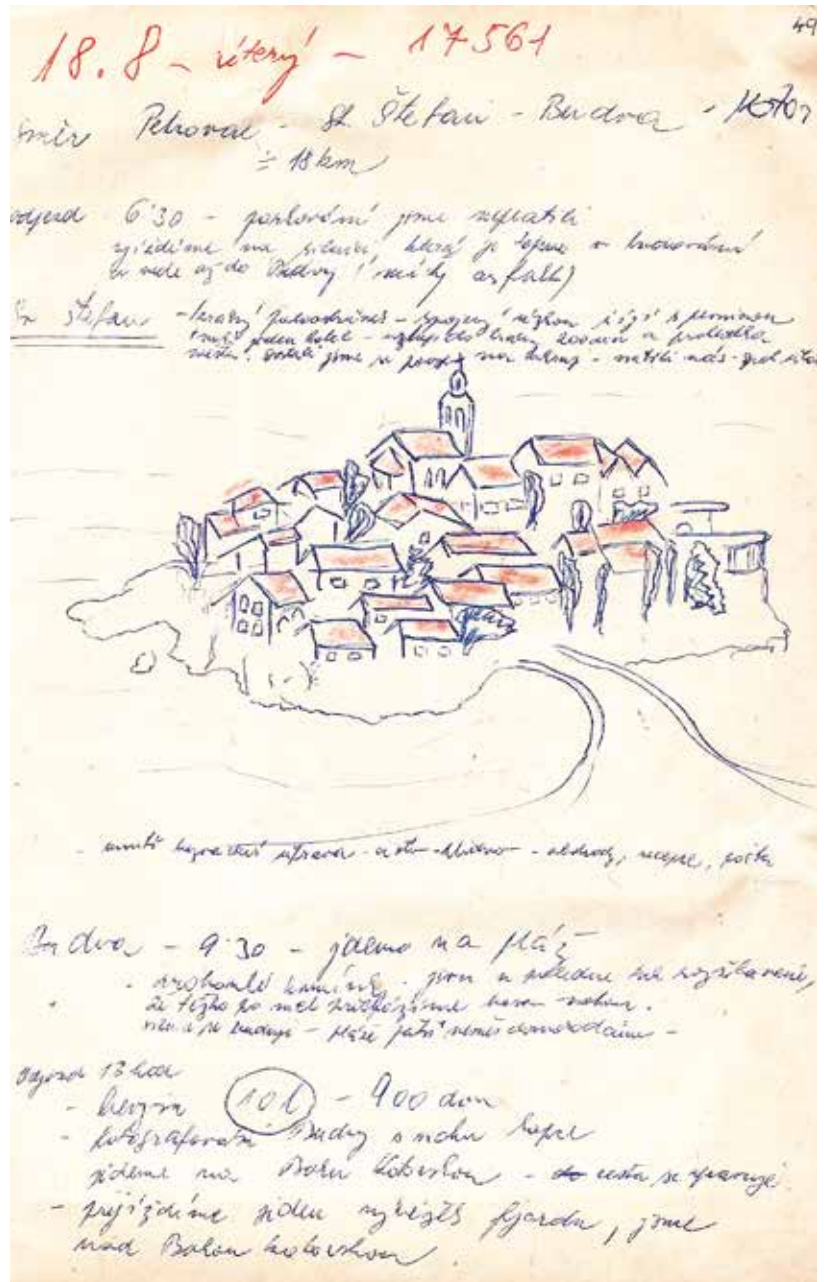
29 AJ, f. 507, Centralni komitet Saveza komunista Jugoslavije (CK SKJ), IX, Komisija za medjunarodne odnose i veze (KZMOV), ČSSR, k. 2, 22/1–119, bilateralni odnosi SFRJ – ČSSR, 4. 5. 1965.

30 KUNDERA, Milan: *Knihy smíchu a zapomnění*. Sixty-Eight Publishers, Toronto 1981, s. 93.

31 CHYSKÝ, Václav: *Exil jako důsledek totalitarismu. Úvahy emigrantovy, II. závěrečná část*, s. 2.

basády v Bělehradě podal několik dní po invazi svědectví Josef Brkl, jenž cestoval autem přes Jugoslávii na Blízký východ.³² Českoslovákům, kteří si chtě nechtě museli pobyt v zahraničí prodloužit, vyjadřovali Jugoslávci solidaritu. Podpora, stravování a noclehy byly většinou československých turistů, kteří se nacházeli v této zemi v týdnu následujícím po invazi, zajištěny.³³ Solidarita byla začátkem září 1968 předmětem oficiálních poděkování ze strany Československa, které Jugoslávii vděčilo za pomoc československým turistům pobývajícím na jejím území v okamžiku invaze a za pomoc dalším několika tisícům československých turistů v jiných zemích, vracejících se přes Jugoslávii domů.³⁴ Turistické cesty do Jugoslávie ihned po invazi nepřestaly. Čechoslováci tímto směrem vyráželi i v následujícím týdnu, a to bez výjezdni doložky nebo pasu. Správa pasů a víz zůstala vůči cestám do zahraničí vstřícná až do listopadu 1968, kdy tomu učinil přítrž Gustáv Husák v televizním projevu, ve kterém mimo jiné zaznělo jeho nechvalně známé konstatování, že hranice nejsou korzo. Anton Poliačik, náčelník odboru pasů a víz Krajské správy SNB Bratislava, nedlouho poté neopomněl podle jugoslávského vicekonzula v Bratislavě ironicky reagovat na Husákova údajná slova z počátku roku 1968, tedy z doby, kdy byl u moci ještě Antonín Novotný: *Upozorňujeme celý svobodný svět, aby věděl, že naše hranice jsou uzavřené, že jsme internováni a že se nacházíme v kleci, což je nepřipustné.*³⁵

Opatření z listopadu 1968 umožnilo státu, aby získal přesné povědomí o tom, kdo cestuje za hranice, kam a na jak dlouho. Druhá, mnohem dramatictější etapa přišla po uzavření československých hranic o rok

Stránka z cestovního deníku českého páru, který se vydal v srpnu 1964 autem do Jugoslávie. Přestože individuální cesty neměly oficiální podporu, uskutečnilo se jich velké množství. Kresba znázorňuje ostrov Sveti Stefan. Foto: archiv Danuše Brklové

32 Archiv autora, rozhovor autora s Josefem a Danuší Brklými, Přeštice, Česká republika, srpen 2008.

33 AJ, f. 837, KPR, 1-5-b/236/ Českoslovačka 1968-1979, Bilteni o dogadajima u ČSSR, 24. 8.-19. 9. 1968.

34 AMSP, PA-1968, Československo, fasc. 29, sl. 18, dopis ministra zahraničních věcí federální vládě, 5. 9. 1968.

35 Tamtéž, fasc. 25, sl. 4, Zabeleška o razgovoru Stanković Tomislava, vice konzula GK SFRJ u Bratislavi i Antona Poljačika, šefa pasoške službe ze SR Slovačka, 26. 11. 1968, z 1. 12. 1968.

později, v říjnu 1969. Toto opatření sice výrazně omezilo emigraci, ale neznamenalo úplné zastavení turistických cest do Jugoslávie. Jejich počet přesto klesal a znovu začal stoupat až od roku 1974.³⁶ Místopředseda vlády Samuel Faltaň podal na jaře 1969 ministrowi vnitřní zprávu, která hlásala politickou správnost normalizace a zároveň politické lavírování. Stojí v ní: *V současné době neumožňují ani právní normy podstatné omezení soukromých cest do ciziny. Omezení žádostí čs. občanů [o cesty] do nesocialistických zemí by bylo možné provést pouze administrativním zákrokem, který by však v současné době jak z hlediska vnitropolitického, tak i mezinárodně-politického nebyl pravděpodobně žádoucí.*³⁷

Stejná zpráva uvádí, že v prvních čtyřech měsících roku 1969 bylo podáno 314 172 žádostí o soukromé cesty do nesocialistických zemí a 58 722 žádostí o cestu do Jugoslávie; v jejím případě dosahuje výše kladného vyřízení 98 %.³⁸ Udělení povolení však nutně neznamenalo, že k vycestování skutečně došlo. Zahraniční cesty byly totiž regulovány také Státní bankou československou a oběhem poskytnutých deviz. V letech 1968–1969 zasáhla československou společnost velká emigrační vlna na Západ. Podle jugoslávských zdrojů se Čechoslováci obraceli kupříkladu na jugoslávskou ambasádu v Praze s otázkou, zda je možné svobodně opustit Jugoslávii a dostat se na Západ (zpráva z ambasády zmiňuje, že mnozí takto skutečně odcházejí). Jugoslávie se kvůli obvinění z napomáhání Čechoslovákům „zběhnout na Západ“ ocitla v choulostivé situ-

aci.³⁹ Pokud Tito kritizoval invazi, současně dbal, stejně jako ostatní čelní jugoslávští představitelé, na to, aby nemohl být nařčen z napomáhání emigraci přes své území. V souvislosti s pochybnostmi o platnosti ekonomických dohod a o spolupráci v turistice zavládla v Jugoslávii určitá nejistota. Pochyby byly nicméně rychle rozptýleny: po schůzce jugoslávsko-československého výboru pro hospodářskou spolupráci v březnu 1969 následovalo, ke spokojenosti jugoslávského vedení, dubnové setkání smíšeného výboru pro cestovní ruch. Tomu však nešel nátlak Sovětů uplatňovaný na československou administrativu ani fakt, že Čechoslováci dále projevovali živý zájem o hospodářskou spolupráci a cestovní ruch.⁴⁰ Jugoslávci však, co se cestovního ruchu týče, poněkud vystřízlivěli. Opatření připomínající nařízení z konce 50. let musela být během těchto setkání prodiskutována. Jugoslávské straně se nelíbilo, že zatímco v roce 1968 bylo vypraveno k Jadranu 56 vlaků s československými turisty, pro sezonu 1969 se počítalo již jen s 33 a navíc 51 vlaků určených k přepravě československých turistů do Bulharska nemělo projíždět přes Jugoslávii, nýbrž přes Rumunsko.⁴¹ Situace se vyhroutil počátkem 70. let, kdy československé úřady zakázaly turistům jedoucím do Bulharska a Rumunska cestovat přes Jugoslávii a donutily zájezdy směřující do Jugoslávie vyhnout se Rakousku.⁴² Uzavření československých hranic v říjnu 1969 bylo vnímáno jako opatření dočasné, ale signály ze strany československých úřadů

svědčily o strachu a pocitu ohrožení, které pro ně představovaly zahraniční cesty jeho obyvatel. Tehdejší československý velvyslanec v Bělehradě Jozef Nálepka situaci vysvětloval tím, že omezení cest do Jugoslávie by Československu umožnilo zastavit úbytek „odborníků“ prchajících přes Jugoslávii na Západ. Další velmi často uváděný důvod se týkal deviz, protože jak Nálepka vysvětloval, Československo si nemohlo dovolit posílat do zahraničí turisty, kteří by bez finančních prostředků „udělali svým neslušným chováním ostudu své zemi“, a požadoval spolupráci jugoslávské policie, která jim měla bránit v emigraci přes její území.⁴³

Závěr

Přestože některá úřední omezení z let 1948 až 1989 dramaticky bránila cestám do Jugoslávie, zapsalo se toto období do dlouhé a hluboce zakořeněné tradice české turistiky v jaderské oblasti, započaté už v 19. století. V uvedené době sice Čechoslováci využívali cesty do Jugoslávie také k útěku na Západ, platí však, že i v průběhu těchto čtyřiceti let se miliony československých turistů těšily z cestovatelských zážitků, které jim Jugoslávie nabízela: z jedinečného moře, členitého pobřeží, exotické vegetace, pohostinného obyvatelstva, různorodého kulturního dědictví a přímého kontaktu se západní společností. To vše v unikátním geopolitickém kontextu, v němž hrála Jugoslávie se svou zahraniční politikou a samosprávným socialismem jedinečnou roli. pd

36 RYCHLÍK, Jan: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989*, s. 110–113.

37 ABS, Právní odbor MV ČSSR, č. j. SV-1539/40-69, Zpráva o současné situaci ve výjezdu československých občanů do zahraničí – příloha, 1969 (blíže nedatováno), s. 9.

38 Tamtéž, s. 5.

39 AMSP, PA-1969, Československo, fasc. 32, sl. 6, telegram z jugoslávské ambasády v Praze, důvěrné, 13. 1. 1969.

40 AJ, f. 837, KPR, 1–5–b/236/ Českoslovačka 1968–1979, Informacija o najnovijoj situaciji u čehoslovačkoj i jugosloveskočehoslovačkim odnosima, 14. 4. 1969.

41 AMSP, PA-1969, Československo, fasc. 32, sl. 16, Informacija u vezi predstojećeg zasedanja mešovite jug.-čeh. komisije za turizam, 9. 4. 1969.

42 RYCHLÍK, Jan: *Cestování do ciziny v habsburské monarchii a v Československu. Pasová, vízová a vystěhovalecká politika 1848–1989*, s. 91.

43 AMSP, PA-1969, Československo, fasc. 28, sl. 3, Zabaleška o razgovoru člana SIV-a, Trpe Jakovlevskog sa ambasadorom ČSSR [Jozef] Nalepkom, 27. 11. 1969.